

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

ILM SARCHASHMALARI

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining FILOLOGIYA, FALSAFA, FIZIKA-MATEMATIKA hamda PEDAGOGIKA fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

11.2019

**научно-методический журнал
Издаётся с 2001 года**

Urganch – 2019

“ILM SARCHASHMALARI” ilmiy-metodik jurnal
 Bosh muharrir dotsent **Ro‘zimboy YO‘LDOSHEV**

	TAHRIR HAY’ATI:
JURNAL 2001-YILDAN CHIQA BOSHLAGAN	ABDULLAYEV Bahrom, fizika-matematika fanlari doktori, ABDULLAYEV Ikrom, biologiya fanlari doktori, professor, ABDULLAYEV Ilyos, iqtisod fanlari doktori, ANNAMURATOVA Svetlana, pedagogika fanlari doktori, professor, ALEUOV O‘serboy, pedagogika fanlari doktori, professor, BERDIMUROTOVA Alima, falsafa fanlari doktori, professor, DADABOYEV Hamidulla, filologiya fanlari doktori, professor, DAVLETOV Sanjarbek, tarix fanlari doktori (bosh muharrir o‘rinbosari), DO‘SCHONOV Tangribergan, iqtisod fanlari doktori, professor, ERMATOVA Jamila, filologiya fanlari nomzodi, dotsent, HASANOV Oqnazar, fizika-matematika fanlari doktori, professor, HAJIYEVA Maqsuda, falsafa fanlari doktori, JO‘RAYEV Mamatqul, filologiya fanlari doktori, professor, JUMANIYAZOV Maqsud, texnika fanlari doktori, professor, JUMANIYOZOV Otaboy, filologiya fanlari nomzodi, professor, MAHMUDOV Madrahim, tarix fanlari doktori, professor, NAVRUZOV Qurolboy, fizika-matematika fanlari doktori, professor, OLLAMOV Yarash, yuridik fanlari nomzodi, dotsent, OTAMURODOV Sa’dulla, falsafa fanlari doktori, professor, PRIMOV Azamat, filologiya fanlari nomzodi, dotsent, QIDIRNIYOZOV Muhammadsharif, tarix fanlari doktori, professor, QUTLIYEV Uchqun, fizika-matematika fanlari doktori, professor, QURAMBOYEV Karimboy, filologiya fanlari doktori, professor, RO‘ZIMBOYEV Safarboy, filologiya fanlari doktori, professor, RO‘ZIYEV Erkinboy, pedagogika fanlari doktori, professor, SADULLAYEV Azimboy, fizika-matematika fanlari doktori, akademik, SAGDULLAYEV Anatoliy, tarix fanlari doktori, professor, SALAYEV San’atbek, iqtisod fanlari doktori, professor, SATIPOV G‘oipnazar, qishloq xo‘jalik fanlari doktori, professor, XODJANIYOZOV Sardor, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (mas’ul kotib), YAXSHIMURODOV Alisher, fizika-matematika fanlari doktori, YOQUBOV Jamoliddin, filologiya fanlari doktori, professor, O‘ROZBOYEV Abdulla, filologiya fanlari doktori, G‘AYIPOV Dilshod, filologiya fanlari nomzodi, dotsent, SHUKURLAYEV Qodir, tibbiyot fanlari doktori, professor.
JURNAL OYDA BIR MARTA NASHR QILINADI	
2019 11 (149)	

MUASSIS: Urganch davlat universiteti. Jurnal O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida 2011-yil 23-dekabrda ro‘yxatdan o‘tgan. Guvohnoma №13-020.

нинг ривожланиши ва тил қонуниятлари бўйича тегишли ҳукм чиқаришига йўл қўймайди. Психолингвистикада нутқ бирликлари саналган сўз бирикмалари ва гап суҳбат жараёнида юзага келмасдан, бошқа тил бирликлари каби, инсон тафаккурида тайёр ҳолда сақланиб туради.

Маматқулова Саидахон Шукржоновна
(Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари университети докторанти (PhD))
ҲОЗИРГИ КУН ШАРОИТИДА ИНГЛИЗ ТИЛИ НОРМАЛАРИ

Аннотация. Мақолада инглиз тили тарихи ва тадрижий тарақққиёти, тил нормалари, инглиз тили нормалари ва уларга ҳозирги кунда амал қилиш масалалари инглиз тилида сўзлашувчи давлатларнинг расмий шахслари томонидан айтилган нутқлари ҳамда “BBC”нинг айрим мақолалари мисолида кўриб чиқилади. Шунинг билан бирга, инглиз тили нутқ маданиятига етарлича таъсир кўрсатувчи нормадан четга чиқишлар ва уларнинг оқибатлари ҳақида ҳам қатор мисоллар орқали фикр юритилади.

Аннотация. В статье рассматривается история и эволюция английского языка, языковые нормы английского языка, а также их современное использование в англоязычных государствах и некоторых статьях в BBC. В то же время, на ряде примеров обсуждаются случаи отклонений от нормы, которые влияют на речевую культуру и ее последствия.

Annotation. The history and evolution of the English language, language norms, English language norms, as well as the issues of acts according to them nowadays were considered in the article in the examples of speeches of official persons from English-speaking countries and some articles of “BBC”. At the same time, the English language is also discussed through a number of examples of deviation from the norm that affects speech culture and its consequences.

Калим сўзлар: қирол инглиз тили, тил нормаси, вариантдорлик, кодификация, окказионализм.

Ключевые слова: королевский английский, языковая норма, изменчивость, кодификация, окказионализм.

Key words: royal English, language norm, variability, codification, occasionalism.

Тўғри деб танлаб олинган тил эталони қадимдан аслзодалар синфи билан боғлаб келади, айнан шунинг учун уни “қирол инглиз тили” деб аталади. У ҳозирги кунгача ўз мақомини сақлаб қолган, шунинг учун ундан фойдаланувчи маълумотли инглизлар сони йилдан-йилга қисқариб бормоқда. Бундан ташқари, ҳозирги кунда инглиз тили фақатгина англия ва америкаликлар ёки австралия ҳиндуларга тегишли эмас. У халқаро тил ҳисобланади. Унда миллионлаб одамлар сўзлашмоқда, инглиз тили улар учун миллий тил ҳисобланмайди. Бу ҳолатда инглиз тили нормаларининг бузилиши табиий ҳолдир.

XX аср тилшунослари, тил софлиги учун курашган забардаст олимлар, бир қатор луғатлар ва “The King’s English” китоби муаллифлари Генри ва Франк Фаулерлардан сўнг биринчи бўлиб Хеффер қирол тилнинг асосий қоидаларини ҳимоя қилган.

– Good English, therefore, is now something popularly associated with a certain, usually over-privileged, class. In fact, it is not a middle-class trait at all. It is a trait of the far smaller educated class, and this class (by any strict definition of the term) is contracting all the time.¹

Аристократ тили сифатида намунавий инглиз тилига бўлган бу муносабат ҳозирги кунда ҳам сақланиб қолган. Бу тилнинг имтиёзлилиги ва аристократлигининг ижтимоий мақоми намунавий тилда шу қадар илдиз отдики, ҳатто унинг англияликлар томонидан

¹ Ивушкина Т.А. Қирол инглиз тили ва замонавий Буюк Британияда мулоқотнинг аристократик коди. М., 23-бет.

ўрганилишига тўсиқлик қила бошлади. Хеффернинг “яхши инглиз тили” аристократиянинг алоҳида ҳуқуқи эмаслиги ҳақидаги фикрига қўшилмаслик мумкин эмас.

Инглиз тилининг афзал томони, у демократик ва доимий равишда ўзгарувчи тил эканлигидир. Бу бир неча юз йиллар давомида юз бериб келаётган табиий жараён ҳисобланади. Бундан келиб чиқадики, “ҳақиқий” инглиз тили қайси эканлигини унда сўзлашувчилар аниқлаб бериши лозим бўлади. Ҳатто, “Оксфорд луғати” ҳам маълум нормани белгилаб бера олмайди.

Мактабда инглиз тили дарсларида, ўқитувчилар бизга ўзига хос “кирол инглиз тили”ни ўрганаётганимиз, яъни идеал инглиз тили ёки ўша машҳур Шекспир сўзлашган тилни ўрганаётганимиз ҳақида гапиришларига кўникиб қолганмиз. Аммо бу бизга ҳозир шунчалик зарурми? Нима учун биз инглиз тилида сўзлашувчи мамлакатга борганимизда инглиз тилида сўзлашаётганларни тушунмай қоламиз, қолаверса, биз улар (лондонликлар)нинг маълум “хатолар” билан сўзлашаётганликларини ҳис этиб турамыз? Хўш, “кирол инглиз тили” нима ва нима учун биз уни мактабда ўрганамиз? Адабий инглиз тилининг нормасига нима учун кўпчилик амал қилмайди? Бизга қоронғи бўлган, сўзлашув чоғида қайси меъёрга амал қилиниши керак, биз сўзлашаётган инглиз тили ўлик, қотиб қолган бўлиб туюлмаслиги учун меъёрларнинг қай биридан воз кечиб юбориш мумкин?

Шу нуқтаи назардан ҳам мазкур тадқиқот долзарбдир. Илмий нуқтаи назардан келиб чиқиб, ушбу мавзу кўп ўрганилганлигига қарамай, тадқиқот учун ўрганиладиган жиҳатлари етарлича, чунки тилни узлуксиз ўсиб боровчи ва ривожланувчи, натижада ўзгарувчи тирик мавжудотга ўхшатиш мумкин ва уни жамиятдаги ўзгаришлар барометри деб қабул қилиш тўғрироқ бўлади.

А.Д.Швейцернинг “АҚШ ва Англияда адабий инглиз тили”, И.В.Арнольднинг “Стилистика. Замонавий инглиз тили”, Т.А.Ивушкина “Қирол инглиз тили ва ҳозирги кундаги Буюк Британияда мулоқотнинг аслодаларга хос бўлган кодлари” каби илмий асарлар, В.Н.Ярцева таҳрири остидаги “Лингвистик энциклопедик луғат” ва бошқаларда ушбу мавзу юзасидан фикрлар келтирилган.

Тил нормаси. Инглиз тили нормаларини аниқлаш учун, биринчи навбатда, норманинг нима эканлигини аниқлаб олиш зарур. В.Н.Ярцева таҳрири остидаги “Лингвистик энциклопедик луғат”га кўра, тил нормаси – бу тил тизимининг жамият мулоқоти жараёнида танлаб олинган ва мустаҳкамланган энг турғун, анъанавий амаллар мажмуидир.¹

С.И.Ожегов тил нормаси ҳақида шундай фикр беради: “Норма – бу тил ривожланиши тарихий қонуниятларининг рўёбга чиқишидир, чунки ҳар бир даврга хос бўлган тил ривожланишининг типик анъаналар мавжуддир, бу эса жамият тил амалиёти томонидан маъқулланган ва тасдиқланган”.²

Норма жамият томонидан онгли равишда қайд этилувчи ва сингдирилувчи ҳамда доимий равишда қўлланилувчи, умумлаштирилган тил воситаси. Улардан фойдаланиш қоидалари адабий тилнинг специфик белгиси ҳисобланади. Кенгроқ талқинда норма тил ривожланишининг барча босқичларининг ажралмас атрибути деб таърифланади.

Бир вақтнинг ўзида, хусусан, норма лингвистик ва ижтимоий-тарихий тоифа ҳисобланади. Норманинг ижтимоий жиҳати фақатгина тил воқеликларини танлаб олиш ва қайд этишдагина эмас, балки уларга баҳо бериш тизимида ҳам юзага чиқади (“тўғри – нотўғри”, “ўринли – ўринсиз”, “жоиз – ножоиз”). Бу баҳолар қаторида эстетик жиҳат ҳам мавжуд бўлади (“чиройли – хунук”). Ижтимоий-тарихий тоифа сифатида тил нормаси жамият ривожланишининг турли давларида тақдим этилган бир қатор нормалар ва урф-одатлар қаторига киради.

Тилда нормаланганлик икки ёқлама акс этади: тилда реал қўлланилувчи лексемалар, сўз шакллари ва тил қурилмалари мажмуи, тил воситаларини танлаш ҳамда улардан фой-

¹ В.Н.Ярцева таҳрири остида. Лингвистик энциклопедик луғат. 1980, 45-бет..

² Ожегов С.И. Лексикалогия. Лексикаграфия. Культура речи. 1987, с. 25.

даланиш тенденциялари мажмуи сифатидаги нормадир. Норманинг турғунлиги тушунчаси остида қуйидагилар тушунилади: норманинг тарихий қатъийлиги, анъанавийлиги, тилнинг турли томонларига турлича амалга оширилувчи, мавжуд ўзгаришлар ва вариантларнинг айрим чекловлари; нормаларнинг нисбий, ҳудудий бир хиллиги ва бошқалар. Бу белгилар адабий тилларда тенденциялар (йўналишлар, бир ёклама фикрлар, ёндашув) сифатида юзага келади, адабий тилнинг “барқарорлик чораси” бутун маданий-тарихий вазият таъсири остида, шунингдек, тил тузилмаси ҳамда унинг адабий шакли генезисининг хусусиятларига боғлиқ ҳолда акс этади.

Бироқ адабий норма тил воситаларининг нисбатан барқарор ва умумлаштирилган мажмуи эмас, балки адабий тилларнинг функционал-стилистик табақаланишини, мавжуд бўлган бир қатор вариантлар сақланиб қолинишини назарда тутувчи, сезиларли даражадаги табақаланган мажмуадир. Тил воситаларининг вариантлилиги адабий тилларнинг функционал-стилистик табақаланишини таъминлайди.

Адабий норма ва тилнинг реал қўлланилиш ўртасида жамият ривожланишининг тарихий босқичи, унинг ижтимоий тузилмаси, шунингдек, тил вазиятининг хусусиятларидан келиб чиқувчи даражадаги тафовутлар мавжуд бўлади.

Таълимнинг ривожланиши ва оммавий мулоқот воситалари таъсирининг кучайиб бораётганлиги одатда бутун нутқ амалиёти сезиларли даражада умумлашувини тақозо этади. Қуйидаги тасвирни олайлик.¹



Тилнинг ёзма ва оғзаки нормалари бир-биридан фарқланиши катта мураккабликни келтириб чиқаради. Улар орасидаги кучли фарқланиш, айниқса, оғзаки сўзлашув соҳаси бир турли бўлмаган ҳолатда, яъни унда тил мавжудлигининг турли шакллари қўлланилган (адабий тил, тилнинг суҳбат шакллари, шева) ҳолатларда кучли бўлади. Ҳатто тилнинг оғзаки шакли тавсифида ёзма адабий тилнинг тузилмавий белгиларига таянилган ҳолатларда ҳам сезиларли фарқланишлар кузатилади. Ёзма адабий тил ва мулоқотнинг оғзаки шакллари ўртасидаги узилиш тарихий сабаблар туфайли адабий тил анъанавийлик касб этиб, архаиклашганда ва шунинг натижасида оғзаки нутқдан ажралиб қолган ҳолларда ҳам юзага келади. Оғзаки ва ёзма тилнинг фарқланишлари сақланиб қолиши, уларнинг юзага келиши адабий нормага амал қилиш, унинг сунъийлигини ҳис этиш чоғида ишончсизлик келтириб чиқариши мумкин.

Адабий норманинг ҳудудий вариантдорлилик даражаси адабий тил ривожланишининг тарихий даври, шунингдек, ҳозирги кун тил вазиятига боғлиқ бўлади. Масалан, турли мамлакатларда қўлланилаётган адабий инглиз тилида норманинг ҳудудий вариантлари мавжуд. Бироқ сезиларли даражадаги вариативлик йўқ бўлган адабий тилларда ҳам норманинг фарқланишини кузатиш мумкин.

¹ Ивушкина Т.А. Социолингвистический аспект прилагательного в речи англичанина. Филологические науки в МГИМО. Сборник научных трудов. №47 (62), М., МГИМО, “Университет”, 2012, с. 58.

Норма ўз ичига қамраб олувчи воқеликлар таркибига кўра, бир хил эмас. Адабий норманинг асосини стилистик жиҳатдан нейтрал бўлган, табиийки, энг кўп даражада қўлланилувчи тил воқеликлари ташкил этади, унинг перифериясини эса архаик ва янги воқеликлар, шунингдек, функционал ҳудудий белгиланган, аммо, барибир, адабий тил доираларида қўлланилувчи воқеликлар ташкил этади.

Тил воқелиги нормаланганлигининг тан олинishi ёки унинг факт эканлиги энг камидида куйидаги учта белги мавжудлигига асосланади: мавжуд воқеликнинг тил тузилмасига мувофиқлиги; мавжуд воқеликнинг мулоқот жараёнида ялпи ва муттасил жаранглаш факти; жамият томонидан маъқулланиши ва тегишли воқеликни норма сифатида тан олинishiдир. Бундай маъқулланишнинг асосий шакли кодификация, яъни қонун сифатида расмийлаштириш ҳисобланади. Кодификация нормага нисбатан, асосан, ретроспектив муносабатда бўлади, яъни жамият тил амалиёти жараёнида шаклланиб бўлган воқеликни акс эттиради.

Ҳозирги кун адабий тилларининг шаклланиши, унинг эволюцияси стихияли ва онгли равишдаги жараёнларнинг ўзаро бирикувига боғлиқ бўлади. Грамматика, маълумотнома ва луғатларда адабий норманинг кодификацияланиши бевосита тилнинг ўзида бўлиб ўтаётган ўзгаришлар ва унинг воситаларини баҳолаш ҳамда уларнинг сўзловчилар томонидан қўлланилишида бўлаётган ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда янгиланиб турилиши керак.

Ҳозирги кун адабий тил нормалари шаклланиши жараёнида, одатда, мамлакатнинг адабий норма асосини ташкил этувчи маълум ҳудуди ёки шаҳри ажратиб кўрсатилади. Норманинг ижтимоий тарқалганлик кўлами норма шаклланишининг энг фаол жараёнлари даврида таълимда устувор бўлган ижтимоий қатламга боғлиқ бўлади. Шунингдек, жамият ривожланиши ва тилнинг келгуси ривожланиши даражаси ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Инглиз тили нормалари ва уларга амал қилиш. Аслзодалар тили сифатида намунавий инглиз тилига бўлган бундай муносабат бугунги кунда ҳам сақланиб қолган. Аслзодалар тилига таянганлиги ва намуна тилининг имтиёзларга эгалигининг ижтимоий мақоми эталон тилга хослик касб этди, шунинг билан биргаликда, уни инглизлар томонидан ўқиб ўрганилишининг асосий тўсиғига айланди. Бу вазият мамлакатда мавжуд бўлган нуқтаи назар – бола ёки катта ёшдаги кишининг нутқини тўғрилаш, унинг нутқдаги хатосини кўрсатиш – бу уларни ўз ғоясини ифода этишида камситиш деб тушуниш ва Буюк Британиянинг айрим университетларида инглиз тилига етарлича эътибор берилмайдиган таълим тизими мисолида изоҳланиши мумкин.

Демак, илмий адабиёт билан танишиб чиқиш асосида инглиз тили нормасига оид бўлган куйидаги фикрларни кўрсатиш мумкин:

1. Адабий тил ва шева ўртасида бир қатор принципиал фарқлар мавжуд. Адабий тил ёзма ва оғзаки нутқ ўртасидаги мураккаб муносабат билан характерланади, шевалар эса, асосан, оғзаки нутқ соҳасига оидлик билан ажралиб туради.

2. Функционал муносабатда адабий тил кенг қамровли характерга эгалиги билан фарқланади. Адабий тил маданият тили, фан тили, публицистика тили ҳисобланади, бадий адабиёт тилининг асосига айланган. Шевалар эса кундалик-маиший мулоқот доирасида қўлланилади. Шевалардан фарқли равишда, адабий тил асос билан тартибга солинувчи тил фактларини мақсадли йўналишда танлаш билан характерланади.

3. Тузилмавий мезонларни қўллаш орқали, зиддиятли воқеликларни белгилаш нисбатан осон ва кўчувчи янги бирикмаларни табақалаш деярли мумкин эмас.

4. Ўзаро тушурнарлиликнинг психологик мезони. Агар одамлар бир-бирини тушунаётган бўлса, улар бир тилда сўзлашаётган бўлади, аксинча, агар бир-бирларини тушунмаётган бўлса, ҳар хил тилда суҳбатлашаётган бўлади, деган дастлабки қоида бор. Аммо бу қоида асосий сифатида кўрилиши мумкин эмас.

5. Норма бир вақтнинг ўзида, хусусан, лингвистик ва ижтимоий-тарихий тоифа ҳисобланади. Норманинг ижтимоий жиҳати тил воқеликларини талаш ва қайд этишдагина

эмас, балки уларга баҳо беришда ҳам акс этади ва бу баҳолар эстетик компонентни ҳам ўз ичида қамраб олади. Ижтимоий-тарихий тоифа сифатида норма жамият ривожланишининг турли даврларида тақдим этилган норма ва урф-одатлардан иборат бўлади.

6. Бироқ адабий норма – бу фақатгина нисбатан стабил ва умумлаштирилган эмас. Балки тил воситаларининг сезиларли даражаларда табақаланган мажмуаси бўлиб, бир қатор вариантлар ва билдиришнинг синонимик усуллари сақланиб қолишини тақозо этади. Тил воситаларининг вариативлиги адабий тилларнинг функционал-стилистик табақаланишини таъминлаб беради.¹

Адабий тилнинг ҳудудий вариантдорлиги даражаси адабий тил ривожланиши тарихининг маълум даври ва ҳозирги кун тил вазиятига боғлиқ бўлади. Шундай ҳолда, турли мамлакатларда қўлланилаётган инглиз адабий тили норма бўйича ҳудудий вариантларга эга. Норма ўз ичга қамраб олувчи воқеликлар бўйича бир турли бўлмайди. Адабий норманинг ўзагини стилистик жиҳатдан нейтрал бўлган, табиийки, кенг қўлланиладиган тил воқеликлари ташкил этади. Унинг сиртини архаик ва янги, шунингдек, функционал ва ҳудудий белгиланган, аммо, барибир, ҳам адабий тил доирасида қўлланилаётган воқеликлар ташкил этади.

Бугунги кунда инглиз тилида унчалик мураккаб бўлмаган, нутқни енгиллаштирувчи шакллар мустақкамланмоқда, айрим қурилмалар бошқаси билан алмаштирилмоқда ва тилнинг нормаланган вариантыни қўллаш вариантдорлиги яратилмоқда. Вариантдорликнинг коммуникатив функцияси шундан иборатки, у фикрни тезроқ ифода этишга имкон беради.

Америка адабий инглиз тилининг ажралиб турувчи белгиси, масалан, car, barn, first каби сўзлардаги ретрофлексланган [r], lock, stop, knob, lot каби сўзлардаги қисқа [α], ask, laugh, dance каби сўзларда [α:] ўрнига [æ] ва иборанинг махсус оҳангли сурати кабилар ҳисобланади. Айрим сўзларнинг лексик мазмунида ихтилофлар ҳам мавжуд.

Америка ва Англия инглиз тиллари ўртасида грамматик фарқлар ҳам мавжуд. Англия инглиз тилида ўрнатилган қоидалар ҳеч қандай шубҳа остига олинмайди. Америка инглиз тили вариантыда эса Қўшма Штатларнинг маълум ҳудудларига таъсир этувчи бир қатор шакллар мавжуд (масалан, oughtn't ўрнига ought-hadn't). Бироқ бу каби аниқ муайян ҳудудга хослик билан характерланувчи воқеликлар кам ташкил этилувчи ахборот бевувчилар нутқидагина қўлланилади.

Айрим ҳолларда Америка инглиз тили ва англия инглиз тили орасидаги фарқланишларни ўрнатиш ҳам осон эмас, чунки айрим фарқлар мавжудки, уларни ҳам лексик, ҳам грамматик жиҳатдан талқин этиш мумкин. Биринчи навбатда, хизмат кўрсатувчи сўзлар семантикаси билан боғлиқ бўлган ихтилофлар ушбу фарқларни келтириб чиқаради.

Тил воқелиги ёки фактининг нормаланганлигининг тан олиниши энг камида учта белги мавжуд бўлишига асосланади:

- мавжуд воқеликнинг тил тузилмасига мос келиши;
- мавжуд воқеликнинг коммуникация жараёнида оммавий ва муттасил ишлатилаётганлиги факти;
- тегишли воқеликнинг жамият томонидан норма сифатида маъқулланиши ватан олиниши.

Т.А.Ивушкина ўзининг “Қирол инглиз тили ва ҳозирги кун (замонавий) Буюк Британияда мулоқотнинг аристократик коди” мақоласида нормаланган инглизча нутқ “учта кит” (асосий қоида)да асосланади, деб кўрсатган:

- 1) сўзни тўғри танлаш ва уни ўша сўзга хос бўлган мазмунда ишлатиш;
- 2) грамматик қурилмаларни беҳато қўллаш;
- 3) фикрни билдиришнинг аниқ мантикийлиги.²

¹ Ивушкина Т.А. Прилагательное в социолекте высшего общества. Филологические науки в МГИМО. Сборник научных трудов №48 (63), М., МГИМО, “Университет”, 2012, с. 25

² Кухаренко В.А. Чет тили стилистикаси бўйича практикум. М., 2011, с. 89.

Адабий англиз тили тизимлаштирилганлигига кўп вақт бўлган ва грамматикалар ва Фаулер King's English (1906) китоби, шунингдек, англиз тили дарсликларида акс эттирилган. Тўғри англиз тили – бу бошқалар учун тушунарли бўлган англиз тилидир.

Бу тамойилларни бузувчи барча ҳолатлардан воз кечиш тавсия этилади. Аммо, айтилик, жамиятда кўпчилик томонидан янги, чет тилидан ўзлаштирилган сўз ёки янги модага айланган сўз қўлланилаётган бўлса, нима қилиш керак? Айниқса, вақт ўтиши билан ўша сўз янги луғатларга киритиб борилаётган бўлса? Уни норма деб ҳисоблаш керакми ёки йўқ? Бу савол давомли муҳокамалар учун очиқ саволга айланмоқда. Бир томондан, тилшунослар ва адабиётчилар бундай сўзларни маъқуллашмайди. Бу фақат англиз тилигагина тааллуқли эмас. Иккинчи томондан, биз томонимиздан таҳлил қилинаётган айрим нутқлар (айниқса, яқин даврлардаги АҚШнинг машҳур икки президенти нутқи) англиз грамматикасига мос келмайдиган шундай сўзлар ва грамматик қурилмалар билан тўла. Тилда, ҳатто “бушчилик” деган тушунча, яъни АҚШнинг 43-президенти кичик Джорж Бушнинг нутқлари ва чиқишларидан олинган бемаъни (тутуриксиз, беўхшов) сўзлар ёки иборалар пайдо бўлди.

Расмий шахслар ўзларининг тайёрланмаган чиқишларида хатоларга йўл қўйиши мумкинлигида ҳеч қандай ноодатийлик йўқ. Бироқ Джорж Бушнинг чиқишларида (нутқларида) синтактик ва лексик ифодаланмаган сўзлар ва иборалар жуда кўп учрайди.

Буш “услуги”нинг энг характерли хусусиятлари тавтология (бир фикрни бошқа сўз билан такрорлаш), малапропизм (ўхшаш оҳангли сўзни батамом бошқа маънода қўллаш) ва ляпалисиадлар – олдиндан маълум, яққол фактларни нутқда керагидан ортиқ қўллаш: “I think weagree, the pastisover” (на встрече с Д.Макклекном в Dallas Morning News, 2000 йил 10 майда Д.Макклекн билан учрашувда), спунеризмлар, тушунчанинг стилистик бўёғини ғоят аралаштириб юбуровчи окказионализмлар ҳосил бўлиши (stuntwords) ва эга ва кесимнинг нотўғри ифодаланиши кабилардир.

Бушизмларнинг кўп қисми жуда ҳам машҳур эмас, аммо айримлари, аксинча, машҳур бўлиб улгурган: ўз нутқида Ж.Буш “интернет” сўзини кўпликда қўллаган – “*We can have filters on Internets where publicmoney is spent*”.

Қиролича Елизавета II нинг нутқлари таҳлил қилинганда эса адабий англиз тили қоидаларига риоя қилмаслик ҳолатлари кузатилмайди. Бу ҳолатни иккита асосли далил билан изоҳлаш мумкин: қиролича Елизавета II англиз аслзодалари оиласидан келиб чиққанлиги ва у тегишли маълумот олганлиги; унинг барча расмий нутқлари махсус тайёрланган бўлади (интернетда қироличанинг бирорта ҳам адашган нутқи ёки интервьюси топилмаган).

Биз мақолалар ўқиймиз, Тони Блэр ва Давид Кэмеронни, Америка президентлари ва қироллик шахсларини тинглаймиз, аммо шу вақтда биз бу одамлар кўчада ёки уйда, умуман, бошқача гапириши мумкинлигини ҳисобга олмаймиз. Ўзига хос “қирол англиз тили” деб номланувчи тил – бу ҳамма тақлид қилаётган тилнинг мавжуд бўлмаган варианты бўлиши мумкинми?

Хулоса. Италия ва Францияда бир неча асрлар давомида лингвистика масалалари бўйича бош академик муассасалар Делла Круска Академияси (L'AccademiadellaCrusca) ва Француз Академияси (L'Académiefrançaise) фаолият олиб бормоқда..

Бу мамлакатлардан фарқли ўлароқ, на Англияда, на Америкада, на бошқа англиз тилида сўзлашувчи мамлакатда тил ислохотларини ўтказиш ёки англиз тилини қандайдир мувофиқлаштириш ҳуқуқига эга бўлган расмий орган йўқ. Кўплаб экспертларнинг фикрига кўра, айнан шунинг учун англиз тили “табiiй тарзда” ривожланмоқда.

Инглиз тилининг, шак-шубҳасиз, устунлиги – бу унинг демократик ва доимий равишда ўзгарувчи тил эканлигидир. Унинг бу ўзгарувчанлиги кўплаб ҳолларда англиз тилининг халқаро мақоми билан боғланади. Ундаги мазмунлар қандайдир қўмитанинг буй-

руғи билан эмас, балки уларнинг кенг қўлланилаётганлиги туфайли секинлик билан амалга ошади. Бу табиий жараён ва асрлар давомида амалга ошади.

Демак, “ҳақиқий” инглиз тили нима эканлигини ўша тилда сўзловчиларнинг ўзлари белгилайдилар. Норма ўрнатиш ҳукукига ҳеч ким эга эмас (хатто Оксфорд луғати ҳам аниқ нормалар белгилай олмайди).

Бегимов Олим Тўхтамишович (Қарши Мухандислик-иқтисодиёт институти доценти)
ОРОГРАФИК ОБЪЕКТЛАРНИНГ НИСБИЙ НЕГАТИВЛИК ТАМОЙИЛИ
АСОСИДА НОМЛАНИШИ

***Аннотация.** Маълумки, топонимияда номларнинг позитивлик принципи асосида ясалиши билан бир қаторда, негативли принципи ҳам учраши исботланган. Мақолада жой номларининг ясалишида учрайдиган нисбий негативлик тамойили оронимлар мисолида тадқиқ этилган.*

***Аннотация.** Известно, что в топонимии, наряду с образованием наименований на основе позитивного принципа, также доказано существование негативного принципа образования. В статье на примере оронимов исследован принцип относительной негативности, встречающийся в образовании наименований местностей.*

***Annotation.** It is known that in toponymy together with the formation of names of places on the base of positive principle, the existence of negative principle is also proved. In the article, there was studied the principle of relative negativity which met in formation of names of places in the examples of oronims.*

***Калим сўзлар:** орография, ороним, объект, нисбийлик, негативлик, позитивлик, қоя, чўққи, дифференция, этимология.*

***Ключевые слова:** орография, ороним, объект, относительность, негативность, позитивность, скала, вершина (горы) (горный пик), дифференция, этимология.*

***Key words:** orography, oronim, object, negativity, positivity, rock, peak (top of the mountain), differentiation, etymology.*

Орографик объектларнинг типик (характерли) бўлмаган белги асосида номланиш қонунияти нисбий негативлик (салбийлик) тамойили дейилади. Бу топонимларнинг номланиши учун типик (характерли) бўлган позитивлик (ижобийлик) тамойилига нисбатан олинган.

Маълумки, нисбий негативлик тушунчаси биринчи бўлиб рус топонимисти В.А.Никонов томонидан қўлланилган. В.А.Никонов ишларида бу тушунча баён қилинган ва назарий жиҳатдан умумлаштирилган.¹

Кейинги давларда кўпгина тилшунослар томонидан амалга оширилган тадқиқотларда бу тамойилнинг топонимлар ҳосил қилиш имкониятлари ҳамда хусусиятларига тегишли мунсабатлар билдирилган. Жумладан, Э.М.Мурзаев,² Ю.А.Карпенко,³ З.Дўсимов,⁴ Т.Нафасов,⁵ Н.Улуқов⁶ ишларида бу тамойил турли топонимик материаллар асосида таҳлил қилинган ва унинг мавжудлиги исботланган.

XX аср бошларида Ф.П.Саваренский Тула губернаси ерларини ўргана туриб, географик номлар билан қизиқиб қолган. У, хусусан, бир қарашда, жуда ғалати кўринган қуйи-

¹ Никонов В.А. Пути топонимического исследования. В кн.: «Принципы топонимики». М., 1964, стр. 77 – 79.

² Мурзаев Э.М. География в названиях. М., “Наука”, 1982, с. 176.

³ Карпенко Ю.А. Топонимы и географические термины (вопросы взаимосвязи). Местные географические термины. М., «Мысль», 1970, с. 36 – 45.

⁴ Дўсимов З. Топонимлар номинациясида нисбийлик принциплари. “ЎТА”, Т., 1984, 4-сон, 12–15-бетлар.

⁵ Нафасов Т. Номланишда нисбий негативлик. Насаф тилшунослиги масалалари. Т., 1997, 3–5-бетлар.

⁶ Улуқов Н.М. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи. Докторлик дисс. автореферати, Тошкент, 2010, с. 45.

MUNDARIJA

22 ДЕКАБРЬ – ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ МАЖЛИСИ ҚОНУНЧИЛИК ПАЛАТАСИ ҲАМДА ХАЛҚ ДЕПУТАТЛАРИ МАҲАЛЛИЙ КЕНГАШЛАРГА САЙЛОВЛАР КУНИ

Расулов Ҳаким Маманович. Сайлов тизими: сиёсий-ҳуқуқий маданият ва сиёсий фаоллик уйғунлиги.....3

МУҲАММАД РИЗО ЭРНИЁЗБЕК Ўғли ОҒАҲИЙ ТАВАЛЛУДИНИНГ 210 ЙИЛЛИГИГА

Ўрозбоев Абдулла. Мумтоз мутаржим маҳорати.....8

МАТЕМАТИКА

Халджигитов Абдували Абдусаматович, Юсупов Юсуфбай Саиджонович, Адамбаев Учкунбек Эркинович. Численное моделирование связанной двумерной динамической задачи термопластичности.....12

FALSAFA

Маматқулов Рустам. Миллий манфаатлар ва миллий ўзликни англашни ривожлантириш масалалари.....16

Авлакулов Актам Мавлонкулович. Техноген цивилизация ва унинг таълим-тарбия жараёнларида намоён бўлиши.....20

Раматов Жуманиёз Султанович. Мафкуравий таҳдидларнинг олдини олишда институционал асосдаги фаолиятни такомиллаштириш омиллари.....24

Ҳасанов Шарофидин Шамшурович. Жамиятда конфликтологиянинг ўрни.....27

Панжиев Сухроб. Маънавий ҳаёт барқарорлигини таъминлашда ҳақиқатнинг аҳамияти....31

Рўзиев Анвар Жуманазарович. Мутафаккирларимизнинг дунёқараши ва фаолиятини тадқиқ этиш тарихий мезон сифатида.....34

TILSHUNOSLIK

Маматқулова Фотима Аширкуловна. Кулинаронимларнинг хусусиятлари ҳақида.....38

Қамбаров Нодирбек. Психоллингвистикада тил, нутқ ва тафаккур муносабати.....41

Маматқулова Саидахон Шукуржоновна. Ҳозирги кун шароитида инглиз тили нормалари.....45

Бегимов Олим Тўхтамишович. Орографик объектларнинг нисбий негативлик тамойили асосида номланиши.....51

Эсановна Дурдона Лутфуллаева, Сапарниязова Муяссар. Ўзбек тилида ном яратишнинг лингвистик асослари.....54

Холбутаев Гайратбек Ойбекович. Некоторые аспекты рекламной лингвистики.....57

ADABIYOTSHUNOSLIK

Хурсанов Дилшод. Мифологик образларда бадий хронотоп уйғунлиги.....62

Raxmonova Shahnoza. XX asr ikkinchi yarmi o'zbek she'riyatida musammatlar va ularning vazn xususiyatlari (Habibiy, Sobir Abdulla, Chustiy ijodi misolida).....65

Авазназаров Одилжон Раҳматуллоевич. Соқий образи генезиси.....71

Тоирова Наргиза. Оскар Уайльд бадий-эстетик оламининг ўзига хосликлари.....75

PEDAGOGIKA

Шамуратов Рустам. Олий таълим муассасаларида инновацион-стратегик бошқарувни такомиллаштириш.....79

Аллаберганова Муяссар, Аширова Аноргул. Информатика фанини ўқитишда булутли технологиялар, хизматлар ва иловаларнинг роли.....53